

УДК 82.2

*НАТАЛІЯ МИКОЛАЙЧУК, асистент
Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут
імені Тараса Шевченка*

НОВЕЛА Ф.КАФКИ «ПЕРЕВТІЛЕННЯ» З ТОЧКИ ЗОРУ НАРАТОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню новели Франца Кафки «Перевтілення» з позиції наратології.
Ключові слова: нарратив, перспектива, наратор, фокалізація, Жерар Женетт.

Статья посвящена исследованию новели Франца Кафки «Превращения» с позиции нарратологии.
Ключевые слова: нарратив, перспектива, наратор, фокализация, Жерар Женетт.

The article deals with the novella by Franz Kafka «The Metamorphosis» from the point of view of narratology.
Key words: narrative, perspective, narrator, focalization, Gerard Genette.

Вступ. Наратив (англ. і фр. Narrative - розповідь, оповідання, від лат. narrare - розповідати) - поняття філософії постмодерну, котре фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття тексту. Наратор – центр орієнтації, основна фігура у творі, в структурі наративу [5, 160]. Наратологія, або теорія оповіді, зародилася наприкінці 60-х, як наслідок перегляду структуралістської концепції з позиції комунікативних уявлень про природу мистецтва. Нині це достатньо самостійна дисципліна з власними завданнями і можливостями вивчення текстів.

Слід сказати, що виникненню наратології передували дослідження структуралістів: Р. Якобсона, К. Леві-Строса, Р. Барта та інших. Р. Барт у статті “Смерть автора” зазначає, що саме читач, а не автор, є основним джерелом синтезу змістів, бо “текст складається з множинності різних видів письма, які виходять з різних культур та вступають один з одним у відношення діалогу, пародії, сварки, однак вся ця множинність фокусується в одній точці, якою є не автор, а читач. Читач – це той простір, де відбиваються всі до єдиної цитати, з яких складається письмо; текст набуває єдності не в походженні своєму, а в призначенні, тільки призначення це не особиста адреса; читач – це людина без історії, без біографії, без психології, він всього лише хтось, хто зводить до єдності всі ті штрихи, що утворюють письмовий текст” [2, 390].

Одним із найвизначніших дослідників наратології сьогодні є французький учений Ж. Женетт. Його ґрунтовна праця “Фігури” охоплює значну кількість аспектів вираження художньої мови. Назвавши свою книгу “Фігури”, Ж. Женетт, скоріше за все, хоче підкреслити найголовніший об’єкт свого дослідження - риторичні фігури, використані в художньому тексті. В літературному творі Ж. Женетт вбачає багатоплесторовість. Читач, сприймаючи художній текст, немов би занурюється в реальність, створену автором, він починає жити в часі, який описується в творі, і реальний час для нього зупиняється; герої, їхні вчинки, переживання починають емоційно щиро сприйматися та переживатися читачем. Від того, наскільки правдиво вдасться письменнику передати всі події, які будуть відбуватися в творі, залежить успіх його розказаної історії.

Аналізуючи новелу Ф.Кафки «Перевтілення» ми будемо спиратися на працю «Оповідний дискурс» Жерара Женетта. Він зосереджує увагу на самому процесі розповіді, а не на самій оповідці. Женетт у книжці «Оповідний дискурс» розглядає та описує ряд наративних рівнів. Ми простежимо функціонування цих рівнів у новелі. Слід відзначити, що з точки зору наратології новела Ф.Кафки «Перевтілення» не досліджувалася. Розпочнемо ми наше дослідження саме з такого рівня як порядок оповіді.

У даному випадку наше завдання полягає у тому, щоб визначити відношення між часовим порядком послідовності подій в історії і їх розміщенням в оповіді новели. У новелі не вказані ча-

сові дані, ми не знаємо ні року, ні місяця, коли відбувалися події, про які йдеться. Ми можемо лише здогадуватися, що перевтілення головного героя тривало декілька місяців. Якщо весь текст новели розділити на часові відрізки і кожен з них позначити буквою, а цифрою позначити місце кожного виділеного сегмента в історії, то отримаємо наступну формулу

A1 – B2 – B3- D4 – Г5

Таку картину ми маємо на макрорівні оповіді, однак це не означає, що на мікрорівні не існує різного роду порушень нарративного порядку.

Проаналізуємо наступний уривок з новели:

(А) Він нездужає, - сказала мати керуючому, поки батько продовжував говорити біля дверей. - Повірте мені, пане керуючий справами, він нездужає. Хіба б Грегор запізнився на поїзд! (Б) Хлопчик тільки й думає що про фірму. (В) Я навіть трохи сердита на те, що він нікуди не ходить вечорами; він пробув вісім днів у місті, але всі вечори провів дома. Сидить собі за столом і мовчки читає газету чи вивчає розклад поїздів. (Г) Єдина розвага, котру він дозволяє собі, - це випилювання. (Д) За якихось два-три вечори він зробив, наприклад, рамочку; така красива рамочка, просто диво; (Е) вона висить там у кімнаті, ви зараз її побачите, коли Грегор відчинить. (Є) Справді, я щаслива, що ви прийшли, пане керуючий; без вас ми б не примусили Грегора відчинити двері; він такий упертий; (Ж) і напевне він нездужає, хоч він це й заперечував уранці [4, 28].

Всі ці сегменти відносяться до основних позицій в історії, які зображені в хронологічній послідовності наступним чином:

- 1 Грегор нездужає
- 2 Думки про фірму
- 3 Не ходить вечорами
- 4 Єдина розвага – випилювання
- 5 Рамочка, яка висить у його кімнаті
- 6 Пані Замза щаслива, що прийшов керуючий

Таким чином наша формула виглядає так:

A1 – B2 – B3 – Г4 – Д5 – Е5 – Є6 – Ж1

У своїй праці Женетт вводить термін «анахронія» - різні види неспівпадіння часового порядку оповіді з часовим порядком історії. Він виділяє два основних види анахроній: аналепсис і пролепсис. Давайте детальніше розглянемо суть цих понять. Аналепсис буквально означає «нагадування», отже аналептичні елементи – це події, які сталися у минулому, але безпосередньо пов'язані з теперішнім. Пролепсис означає «передбачення», тобто це події які стануться пізніше, але які автор подає зараз, щоб натякнути на подальший розвиток оповіді. У новелі немає великої кількості пролепсисів. Прикладом може служити ось ця фраза: «бажання Грегора побачити матір скоро сповнилося». Функція цього пролепсису полягає в тому, щоб показати читачам як сильно Грегор сумує за мамою, як йому її не вистачає і що страждання Грегора від розлуки з матір'ю скоро закінчатися.

Аналепсиси в новелі «Перевтілення» трапляються набагато частіше. Слід також наголосити, що вони виконують в оповіді різноманітні функції. В основному аналепсиси в новелі надають читачам інформацію про життя головного героя до початку розповіді. Грегор згадує, чому він почав працювати комівояжером.

«Єдиною в ту пору турботою Грегора було зробити все, щоб сім'я якомога скоріше забула банкрутство, що привело всіх до стану повної безнадії. Тому він почав тоді працювати з особливим запалом і ледве не відразу зробився з маленького приказчика вояжером, у котрого були, звичайно, зовсім інші заробітки, та чий ділові успіхи відразу ж, у вигляді комісійних, перетворювалися в готівку, котру й можна було покласти дома на стіл перед здивованою й щасливою сім'єю. То були хороші часи, і потім вони вже ніколи, у крайньому випадку в минулій величч, не повторювалися, хоча Грегор і пізніше заробляв стільки, що міг утримувати й дійсно утримував сім'ю. До цього всі звикли - і сім'я, і сам Грегор; гроші в нього з вдячністю приймали, а він їх охоче давав, але особливої теплоти більше не виникало. Тільки сестра залишилась усе-таки близькою Грегору; і оскільки вона на відміну від нього дуже любила музику й вразливо грала на скрипці, у Грегора була потаємна думка віддати її на майбутній рік до консерваторії, незважаючи на великі витрати, які це викличе і які доведеться покрити за рахунок чогось іншого... У розмовах із сестрою часто згадувалася консерваторія, але згадувалася завжди як прекрасна, нездійсненна мрія, і навіть ці невинні нагадування викликали в батьків незадоволення; проте Грегор думав про консерваторію цілком визначено й збирався урочисто заявити про свій намір напередодні Різдва.» [4, 39-40].

Наступною функцією аналепсисів є принцип контрасту: вони також дають можливість читачеві порівняти життя персонажів за принципом раніше – тепер, а також побачити еволюцію характерів та смаків героїв. Розглянемо приклади таких аналепсисів: «Лише біля дверей він

зрозумів, що, власне, його туди потягло; це був запах чогось їстівного. Там стояла тарілка із солодким молоком, у котрому плавали скибочки білого хліба. Він ледь не засміявся від радощів, бо їсти йому хотілося ще сильніше, ніж уранці, і ледве не по очі занурив голову в молоко. Але скоро він розчаровано витягнув її звідти; мало того, що через поранений лівий бік їсти йому було важко, - а їсти він міг тільки широко розкриваючи рот і працюючи всім своїм тулубом, - молоко, яке завжди було його улюбленим напоєм і яке сестра, звичайно, тому й принесла, видалося йому тепер зовсім несмачним; він майже з відразою відвернувся від тарілки й поповз назад, на середину кімнати». Як бачимо у Грегора повністю змінилися смаки: раніше молоко йому смакувало, а тепер він відчуває лише відразу [4, 36].

«Та й рани його, як видно, зовсім зажили, він не відчував уже ніяких перешкод і, здивувавшись цьому, згадав, як місяць із лишнім тому він трохи поранив палець ножем і не далі, ніж позавчора, ця рана ще спричинювала досить сильний біль». Ці приклади показують нам як змінилися уподобання, відчуття та й сам спосіб життя Грегора Замзи у його «новому тілі»

Аналепсиси також показують еволюцію життя, звичок старого Замзи, який з німецького старого перетворюється на роботящого чоловіка. Автор показує, що не тільки Грегор міг утримувати сім'ю.

«І все ж, і все ж - невже це був батько? Та людина, котра раніше стомлено занурювалася в постіль, коли Грегор вирушав у ділові поїздки; котрий у вечори приїздів зустрічав його дома в халаті і, неспроможний піднятися з крісла, тільки злегка піднімав руки на ознаку радощів; а в часи рідкісних спільних прогулянок в якусь неділю чи у великі свята в наглухо застібнутому старому пальті, обережно виставляючи вперед милицю, крокував між Грегоровим і матір'ю, що й самі рухалися повільно, - ще ледь-ледь повільніше, ніж вони. І якщо хотів що-небудь сказати, то майже завжди зупинявся, щоб зібрати біля себе своїх поводитирів» [4, 47].

Проаналізувавши порядок оповіді в новелі можна зробити висновок, що всі події викладені в хронологічному порядку хоча трапляються також на мікрорівні тексту порушення наративного порядку. Таким чином хронологічний порядок оповіді дає можливість простежити еволюцію світосприйняття головного героя з моменту його перевтілення на комаху.

Наступним елементом аналізу є темп оповіді. У своїй праці «Фігури» Ж.Женетт окреслює таку проблему як співставлення тривалості оповіді з тривалістю історії, що викладається у ній: «это гораздо более деликатная задача, по той простой причине, что никто не может измерить длительность повествования. То, что необдуманно называют так, оказывается, как мы уже говорили, всего лишь временем, необходимым для прочтения, однако совершенно очевидно, что время чтения варьируется от случая к случаю и что, в отличие от кино или даже от музыки, ничто не позволяет в данном случае установить “нормальный” темп исполнения или восприятия.» [3, 340]

Що ж таке темп оповіді? Щоб відповісти на це питання знову звернемося до праці Жерара Женетта. Він під терміном «темп» пропонує розуміти: «отношение между некоторой мерой времени и некоторой мерой пространства (столько-то метров в секунду, столько-то секунд на метр): темп повествования определяется отношением между временной длительностью, а именно длительностью истории, измеряемой в секундах, минутах, часах, днях, месяцах и годах, и пространственной длиной — длиной текста, измеряемой в строках и страницах» [3, 341].

Звісно ж ми розуміємо, що ідеального темпу розповіді (наприклад день-сторінка) практично не існує. В оповідях один день може описуватися на десятках сторінок, або ж навпаки на одній сторінці може бути представлено декілька днів чи місяців. Стає зрозумілим, що у досліджуваній новелі не обійшлося без зміни темпу оповіді.

Новела «Перевтілення» складається з трьох розділів. Варто також наголосити, що і їхня тривалість також майже однакова. Для порівняння:

Перший розділ – 12 сторінок

Другий розділ – 13 сторінок

Третій розділ – 13 сторінок

Час, про який розповідається у новелі становить близько півроку з моменту перевтілення Грегора Замзи на потворну комаху до дня його загибелі. Власне цим і закінчується дана новела.

Досить детально описаний перший день життя зміненого героя. Ми можемо без усяких труднощів дуже чітко уявити кімнату Грегора, його відчуття, а також повністю усю картину перевтілення: і «рудий дугастий, поділений на кільця живіт» і «схожу на панцир спину» і нажахані обличчя батьків, сестри і пана керуючого. Увесь цей жах першого дня описано на дванадцяти сторінках першого розділу. Інші дні (близько місяця) описані на шести сторінках і повідомляють читачам про новий спосіб життя Грегора як комахи і про життя його родини «як у страхітливому сні».

На сімнадцятій сторінці читаємо: «пройшов місяць». Робимо висновок, що нічого особливого за цей час не сталося (незважаючи на перший день перевтілення).

П'ять сторінок займає опис прибирання матері і сестри у кімнаті Григора. Усі інші сторінки новели присвячені розповіді про муки Грегора у його новому тілі, про роздуми родини щодо подальшого життя. На останніх двох сторінках автор розповідає нам про загибель потвори і показує з якою радістю «усі троє» сприйняли цю звістку.

Можна зробити висновок, що існують перерви між оповіддю. Лише п'ять днів з шести місяців протягом яких відбувалася дія новели описані більш-менш детально. Усі ці дні розміщені досить симетрично на часовій шкалі: це початок, середина і кінець перевтілення, тобто загибель потворної комахи.

Ми розглянули лише темп оповіді новели. Жерар Женетт виділяє ще чотири основні форми оповідного руху, в яких існують оповідні темпи. Це такі форми: резюме, сцена, еліпсис і пауза. Вчений подає нам наступну формулу часових параметрів чотирьох форм оповідного руху:

«пауза: $ВП = n$, $ВИ = 0$. Следовательно: $ВП \infty > ВИ$

сцена: $ВП = ВИ$

резюме: $ВП < ВИ$

елліпсис : $ВП = 0$, $ВИ = n$. Следовательно: $ВП < \infty ВИ$. в которых ВИ обозначает время истории, а ВП — псевдовремя, или условное время, повествования» [3, 345].

Розглянемо, як ці чотири форми оповідного руху існують у новелі.

Резюме. Що ж таке резюме? Резюме – це виклад в декількох абзацах або на декількох сторінках декілька днів, місяців або років без деталізації дій або розмов. У новелі «Перевтілення» ми також знайшли фрагменти такої форми оповіді. Наприклад наступний абзац подає інформацію про те, що робив Грегор довгими днями і безсонними ночами на протязі усього перевтілення:

«Грегор завжди відпускав двері і падав на прохолодний шкіряний диван, що стояв поблизу дверей, тому що йому робилося жарко від сорому та горя.

Він часто лежав там довгими ночами, не засинаючи ні на хвилинку, і годинами терся об шкіру дивана чи, не шкодуючи праці, присував крісло до вікна, дерся до проріхи і, впершись у крісло, припадав до підвіконня, що було явно тільки якимось спогадом про почуття визволення. Воно охоплювало його спочатку, коли він визирав із вікна. Насправді ж усі які б то не було віддалені предмети він бачив з дня на день усе гірше й гірше; лікарню навпроти, котру він раніше проклинав, - так вона надокучила йому, - Грегор узагалі більше не розрізняв, і не знав він доконечно, що мешкає на тихій, але повністю міській вулиці Шарлоттен-штрассе, він міг би подумати, що дивиться зі свого вікна на пустелю, у котру нероздільно злилися сіра земля й сіре небо. Варто було уважній сестрі лише двічі побачити, що крісло стоїть біля вікна, як вона стала кожного разу, прибравши кімнату, знову присувати крісло до вікна і навіть залишати віднині відчиненими внутрішні віконні стулки» [4, 41].

Сцена. Якщо резюме це опис подій без їх деталізації, то сцена – це детальна оповідь про дії у творі. Як бачимо сцена – це драматична частина оповіді і вона як правило чергується з її недраматичною частиною тобто резюме. Ось приклад сцени у «Перевтіленні»:

«- Чи зрозуміли ви хоча б одне слово? - запитав він батьків. - Чи не знущається він з нас? - Боже збав, - вигукнула мати, уся в сльозах, - може бути, що він тяжко захворів, а ми його мучимо, Грето! Грето! - вигукнула вона потім.

- Мамо? - озвалася сестра з іншого боку. - Негайно йди до лікаря. Грегор захворів. Скоріше по лікаря. Ти чула, як говорив Грегор?

- Це був голос тварини, - сказав керуючий, сказав вражаюче тихо у порівнянні з криками матері. - Ганно! Ганно! - закричав батько через передпокій у кухню та вдарив у долоні. - Негайно приведіть слюсаря!» [4, 30].

Пауза. Під паузою ми розуміємо позачасовий опис, коли оповідач інформує нас про якийсь інший персонаж чи предмет, призупиняючи тим самим хід оповіді. Проаналізувавши новелу ми побачили, яскравим прикладом паузи може слугувати опис світанку та ідальні зранку, який використовується для того, щоб показати атмосферу дня напередодні перевтілення. «Тим часом набагато посвітлішало; на протилежній стороні вулиці чітко вимальовувався шматок нескінченної сірочорної будівлі (це була лікарня з рівномірно й чітко розташованими на фасаді вікнами); дощ іще йшов, але тільки великими, розрізненими краплинами, що також окремо падали на землю. Посуд для сніданку стояв на столі у великій кількості, бо для батька сніданок був найважливішою трапезою дня, що тягся в нього, за читанням газет, годинами.

Якраз на протилежній стіні висіла фотографія Грегора часів його військової служби; на ній було зображено лейтенанта, який, поклавши руку на ефес шпаги й безтурботно всміхаючись,

вселяв повагу своєю виправкою та мундиром.» [4, 24]. Ще однією паузою у новелі є опис батька Грегора Замзи: «Зараз він був досить-таки ставним; на ньому був строгий синій мундир із золотими гудзиками, які носять банківські розсильні; над високим тугим комірцем нависало товсте подвійне підборіддя; чорні очі дивилися з-під кушевидних брів уважно й жваво; звичайно скуйовджене сиве волосся було бездоганно зачесане на проділ і напomadжене» [4, 41].

Еліпсис – четвертий тип оповідного руху. Це так званий пропуск в історії оповіді. Він зокрема позначається такими словами як: минув день, місяць, рік і т.д. На присутність еліпсисів у «Перевтіленні» вказують такі фрази як «пройшло вже біля місяця», «минуло два тижні».

Таким чином у читачів створюється ілюзія цілісності і неперервності викладу подій оповіді, а ритм оповіді представлений чергуванням сцен та резюме.

Наступним пунктом нашого дослідження є визначення точки зору в оповіді, тобто з чієї позиції викладена інформація у творі. Ж.Женетт у своїй праці таку концепцію точки зору називає фокалізацією. Виділяють три типи фокалізації: внутрішня, зовнішня і нульова. У разі зовнішньої фокалізації оповідна позиція перебуває поза зображеним героєм [1, 275]. Автор розповідає нам лише те, що кажуть і бачать герої. У разі внутрішньої фокалізації оповідь навпаки сфокусована на тому, що герої думають і відчують. Якщо ж оповідач говорить більше, ніж знає будь-який персонаж, то ми маємо справу з нульовою фокалізацією.

Висновки. Прочитавши новелу Ф.Кафки, можна побачити, що події викладені з точки зору прихованого оповідача, який не втручається у перебіг подій. Уже з самого початку оповіді читач повністю посвячується у думки і почуття героїв. Новела відзначається також великою кількістю внутрішніх монологів героїв твору, що чітко вказує на внутрішню фокалізацію. Проте така позиція оповіді не залишається незмінною протягом усього тексту новели. Наведемо наступний приклад: "О Боже, - подумав він, - який важкий фах я собі вибрав! День у день дорога. І так доводиться хвилюватись набагато більше, ніж на тій самій роботі дома, а тут ще ця жахлива їзда, морока з пересадками, нерегулярна, погана їжа, щораз нові, чужі, байдужі люди. А хай йому чорт! " Грегорові злегка засвербів живіт; він повільно підсунувся вище на подушку, щоб легше було підвести голову, знайшов свербляче місце, вкрите незрозумілими йому білими цятками, і хотів почухатися однією лапкою, проте відразу одсмикнув її, бо по шкірі пішов мороз.

Він знову ліг як лежав. "Отак щодня вставати вдосвіта, то можна зовсім отупіти,- подумав він.- Людині треба висиплятися» [4, 23].

Як бачимо перші чотири речення витримано у внутрішній фокалізації, п'яте – у зовнішній (читач міг би і сам за умови присутності спостерігати дану картину), у двох останніх реченнях знову внутрішня фокалізація. На цьому прикладі ми бачимо як чергуються позиції оповіді у «Перевтіленні».

У даній статті ми спробували проаналізувати новелу Франца Кафки «Перевтілення» з точки зору наратології. Теоретичною базою дослідження виступала праця відомого французького вченого Жерара Женетта «Оповідний дискурс»; зокрема його теорія про рівні оповіді. Отже, аналіз твору за допомогою цих наратологічних категорій відкриває перед нами нові перспективи, які показують механізми відтворення значення в оповіді. Наративний метод дає нам також новий погляд на тематику оповідання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баррі Пітер. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія/ Пер. з англ. О.Погинайко, наук. ред. Р.Семків. – К.: Смолоскип, 2008. – 360с.
2. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика Поэтика: Пер. с фр. / Р. Барт; [сост., общ. ред. и вступ. ст.Г. К. Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Женетт Ж. Повествовательный дискурс // Жерар Женетт Фигуры: В 2-х томах. – Т. 2.
4. Кафка Франц. Перевтілення: Оповідання, новели, притчі, уривки з роману «Замок»/ Перекл. з нім. Євген Попович. – Львів: ЛА «Піраміда», 2010. – 128с.
5. Собчук Л. Розповідна майстерність М.Вінграновського у світлі сучасної наратології (на матеріалі повісті «Сіроманець») // наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Сер. Літературознавство / Редкол. М.П.Ткачук, Р.Т.Гро'мяк, О.Глотов та ін. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 1 (13). – С. 160-164.